

**Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Hittudományi Kar**

T É Z I S F Ü Z E T

Johann Michael Sailer a centrum unitatis újrafelfedezője
A centrumból élő erkölcs- és lelkipásztori teológia

Készítette: Takács Gábor
Konzulens: Prof. Dr. Puskás Attila

Budapest
2014

A felvilágosodás teológiai értelmezése és az Egyházra gyakorolt hatása még mindig tárgyalt téma és értékelése még mindig nem zárult le. Dolgozatomban a Regensburgi Egyházmegye boldogemlékű püspökének, Johann Michael Sailernek (Aresing, 1751.11.17.–Regensburg, 1832.05.20.) a fejlődésvonalát – mint részecskéje az ébredező felvilágosodás időszakának – követem, aki a korszellemre irányuló intenzív reflexió, és korának legkülönbözőbb szellemi irányzataival folytatott állandó dialógus által gazdag tudományos – teológiai és gyakorlati – lelkipásztori örökséget hagyott hátra az utókor egyházának a dél-német területen. **Ez dolgozatom egyik alaptézise: Sailer teológiai szempontból átvizsgálta korának szellemi áramlatait és az azokra adott reflexiókból lépésről-lépésre építette fel teológiáját.** Annak ellenére, hogy működése és tevékenysége alapján az utókor a „bajor egyházatyának” és egy „korforduló szentjének”, és, hogy őszentsége II. János Pál pápa – Sailer 1982. április 19-én, halálának 150. évfordulóján – rehabilitálta, akár szellemi öröksége, akár személye – nem csak Magyarországon – mégis homályban maradt.

Sailer a „dél-német barokk kor töretlen egyházas vallásosságának” időszakában született és nőtt fel és feszültségben „a radikalitásig előretörő felvilágosodással, annak kései fázisában” vált rehabilitációra szoruló egyházatyává. Ez a feszültséggel teli kijelentés egyszerre utal Sailer bátor és egyházhű útkeresésére a bölcséletében, az Egyházban, a hitben, és az egyházon belüli és az azon kívüli, társadalmi zavarodottságra.

Sailer örökségét már számos oldalról megvizsgálták, különösen is pedig mégis csak a II. Vatikáni zsinat és pápai rehabilitáció után. Dolgozatom megkísérli teológiájának lényegét egy „biografikus teológiai” keretben bemutatni. Mivel biografikus teológiáról van szó, folyamatosan figyelembe veszem személyes „eseményeit” és magatartását, lelkiességét és vallásosságát, mint ahogy lelkipásztori és missziós tevékenységét is, amiknek a korábbi kutatómunkák nem elégséges mértékű figyelmet szenteltek. Nézetem szerint Sailer tudományos örökségének adekvát értelmezése – váltás a Melchior Cano féle locus-teológiáiról egy jellegzetes centrum-teológiára – aligha lehetséges a belső-személyes életút figyelembevétel nélkül. **Sailer teológiája ezért is nem lehet teljes egészében rendszerezett teológia, mivel alapja nem egy előzetesen adott szisztéma, hanem a korával folytatott dialógus és az egyéni tapasztalatokra épülő egzisztenciális szemlélet.**

Sailer abban a korszakban lép aktív életkorába, amikor a felvilágosodás, a maga mindent átfogó kritikáját, a legélesebben gyakorolta. Ez az időszak azokra az évekre esik, amikor Sailer az ingolstadti főiskolán Benedikt Stattler professor mellett *professor repetitor publicus*-ként (1780-1781), és amikor az „első parlagévek” után (1781-1784) – ismételtén csak professzorként, az etika és lelkipásztori teológia tanáraként – a dillingeni főiskolán tanított

(1784-1794). Ez az időszak Sailer számára nem csak az előkészület ideje volt egy jövőbelire, egy nagyobbra, hanem egyházképének forradalmi átalakulását is ebben az időszakban élte át. Sailer konfrontációja a reális egyházzal oda vezetett, hogy a személyes hit szilárd talaján kívánta újra az egyházi valóságot teológiai és tudományos szinten megalapozni és ehhez a „tisztá forrásokat” hozzákapcsolni. **Sailer egyház-kritikája alapvetően vallásosság-kritika. A vallási életben megtapasztalt fonákságokból tisztázta a hitélet hiteles és normatív forrásait (Szentírás, Szent Hagymány, Tanítóhivatal).**

Benedikt Stattler árnyékában életközlelől élte át az skolasztikus- és a felvilágosodás iskoláinak kellemetlen és felesleges villongásait, és ekkor szembesült a kiüresedett és mechanikus vallásgyakorlatokra leszűkült, vagy a hamis felfogásokra épített vallásossággal.

Ezekből adódóan Sailer egyidejűleg a „legkitűnőbb” eszközökkel veszi fel a harcot a hamis felvilágosodással és vallásossággal szemben, amely egy egész életét betöltő, hősies küzdelemmé vált. Hármás felszereléssel lépett a harcmezőre: az első, a szülői házban komolyan gyakorolt, őszinte és bensőséges vallásosság hozománya volt, a második, az erre ráépülő jezuita noviciátusban szerzett képzés, melyet Sailer a „jámor bensőségesség” hangoltságában „paradicsomi életként” jellemzett; a harmadik az egyetemi territóriumáról származik, ahol a „kíméletetlen felvilágosodás” és a klasszikus teológiai, valamint modern bölcseleti nézetek harcát kiéleztten és testközlelől átélte. Sailer személyiségét a három tapasztalati forrás mélyen alakította és képessé tette arra, hogy keresett gyóntató atyává, neves prédikátorrá, ünnepelel professzorrá, ismert szerzővé, kutató teológussá, elismert ökümenistává, és a „hyperortodoxiától megkínzott és hyperfilozófiától megkritizált” bajor egyházatyává válhasson.

Benedikt Stattler árnyékától befolyásolva, a „káros imakönyvek és lelki kalauzok” cenzori munkálatai közben történik meg Sailer „ébredése”, ahonnét a mindennapi élet – mint Krisztus követése – síkján, személyes álláspontjának alapelveit a forráskritikájához, tartalomkritikájához, a célkitűzések kritikájához, az eszközkritikához, az erkölcs- és az egyházi élet kritikájához, merítette. Sailer az Egyház „tisztán gyakorlati embereként” sajátos elvekklel világította át korának mindennapjait úgy vonta kritika alá, hogy a felvilágosodás számos, nem ritkán egymással is ellentétes irányzatait a „magasabb kinyilatkoztatással” közös nevezőre tudta hozni.

A hármás, és már továbbfejlesztett hozomány és az egyházi realitás között fennálló diszkrepanciából Sailer az Egyház egységének, katolicitásának, gyakorlati követelményeit olvassa ki, amit már 1786-ban így fogalmaz meg:

„A hívők legyenek eggyé a püspökkel és minden püspökkel, a főpásztorral Róma Püspökével, és vele együtt egyesüljenek Jézus Krisztussal.“ valamint „Ugyanúgy, ahogy egy Isten, egy Krisztus, egy keresztség, egy Egyház, egy hit, egy pásztor van, az „egyetlen pásztor“ szót ilyen céllal magyarázom: egy plébános, egy püspök, Krisztus egyetlen helytartója a földön.“¹

Előre lehet bocsátani, hogy Sailer az egységet először is gyakorlati síkon, követelményként ismeri fel, amelyet aztán később tudományos tevékenységében feltár és megalapoz. A Sailer által megsejtett gyakorlati egység az egyházban a II. Vatikáni zsinaton is középpontban állt, amelyről a *Lumen gentium* dogmatikai konstitúció a sailerihez hasonló megfogalmazásban nyilatkozik:

„A kollegiális egység megmutatkozik az egyes püspököknek a részegyházakkal és az egyetemes Egyházzal való kölcsönös kapcsolataiban is. A **római pápa mint Péter utóda örök és látható princípiuma és alapja** mind a püspökök, mind a hívők sokasága egységének. Az egyes püspökök viszont az egység látható princípiumai és alapjai a részegyházakban, melyek az egyetemes Egyház képmásai, s bennük és belőlük áll az egy és egyetlen katolikus Egyház. Ezért az egyes püspökök a saját egyházukat, együttesen pedig a pápával együtt az egész Egyházat jelenítik meg a béke, a szeretet és az egység kötelékében.”²

Részleges kritikái krisztocentrikus horizontra irányultak: a klasszikus exitus-reditus teológiai séma használja, Isten nem csak a teremtés forrása, hanem minden teremtmény végérvényes célja. A sémán belül figyelme azonban nem csak a két végső pontra irányul, hanem érdeklődése elsősorban a két pont közötti időszakra – a teremtmények életére, a teremtés és a kinyilatkoztatásra dinamikájára, – vetül. Sailer rendkívül olvasott ember volt, ezért nem csak a múlt, hanem számos korabeli szerző művét is felhasználja. Az idő felfedezésében Herderhez csatlakozik, és a történelmet osztatlan és oszthatatlan egységes egészként fogja fel. Ezt a szemléletet alkalmazza az üdvösségtörténetre, ill., az üdvösség történetének értelmezésére, melyből a teremtés és kinyilatkoztatás idejének azonossága származik. Számára ebből az is következik, hogy az Egyház időszakában a kinyilatkoztatás – Isten önközlése életként – egy állandó és folyamatos esemény. Ennek tudatában fordul saját korához, és vonja kritika alá a felvilágosodást és az egyházi életet. **Egyházszemléletét átszövi a láthatóság princípiumának követelménye, mely nagymértékben meghatározza pedagógiáját, lelkipásztori teológiáját és erkölcteológiáját. Ezekben dolgozza ki az Istentől közölt élet befogadását (belső vallás) és annak láthatóvá válást (az Egyház maga, mint megtestesült-külső vallás).** Az üdvösség története (a teremtés aktusától a beteljesedésig) az ember állapota szerint különböző fázisokra oszlik: az ember eredeti állapotában az ember egészséges, a bűnbeesés után – a két szövetség időszakában – beteg állapotban van; az Új szövetség

¹ *Das einzige Märchen in seiner Art: Eine Denkschrift an Freunde der Wahrheit für das Jahr. Gegen eine sonderbare Anklage des Herrn Fried. Nikolai*, 1786, I. rész 461. o. 21.; és uo. II. rész, 58.

² LG 23.

korszaka azonban már a beteljesült állapottal határos. Mivel Isten a teremtéstől elválaszthatatlanul él³, úgy maga a teremtés már egy kinyilatkoztatás, Isten önközlésének látható jele⁴. Az ember istenképi mivoltában – a bűnbeesés, és annak állandóan jelenlévő utóhatása ellenére a beteg állapotban – értelmes természete szerint képes felismerni Isten kinyilatkoztatását, belsőleg feldolgozni, és arra a megfelelő választ adni. **Sailer teremtéstana a Logoszra épül, ezért az emberi lélek belső alapigényeink megfelelnek a teremtett dolgok, melyek helyes használata az ember üdvösségét szolgálják.** Hosszú történelmében az emberi nem felismerte a maga beteg állapotát, elidegenedését és eltávolodását Istentől, és folyamatosan kereste a teljes igazságot, a teljes boldogságot, és a hozzá vezető utat. Az igaz megismerésének forrásai (tapasztalat, hit, ép emberi értelem, filozófiai értelem) adatokat szolgáltattak Istentről, az ember eredeti és beteljesült állapotáról. Jóllehet ezek az ismeretek ködösek és hibásak voltak, mégis az Isteni kinyilatkoztatás számos részecskéjét hordozták magukban. Sailer ismeretelmélete ebből a pontból indul ki és a természetes és természetfeletti megismerést varratmentesen egymáshoz kapcsolja, de innét építi fel teológiai antropológiáját is. Az istenkép-ember a maga beteg állapotában univerzális orvosságra⁵ szorul az orvos Jézus Krisztustól, akivel az igazi felvilágosodás a világba jött.⁶ **Sailer antropológiájának alapja az ember isteni eredete, az istenképiség. Ez az adottság a natura lapsa állapotában is adott.** Sailer antropológiai nézetei három irányban bomlik ki: mint az emberi értelemről szóló tanítás, aztán az emberi boldogságról szóló tanításként, és végül pedagógiaként. Sailer antropológiája az ember belső dinamikájára épül, arra, amit „belső alapszükségleteként” tapasztal meg önmagában. **Az emberi értelemről és boldogságról írt műveiben a korszellemi nézeteket a keresztény világnézet, aszketika és antropológia elemeivel ötvözi.**

³ „Isten oly mértékben összevegyíthetetlen az univerzummal, amennyire az univerzum elválaszthatatlan Istentől.” GrL² 215.

⁴ „A teremtésben a Teremtő akarata (szándéka) olyan szent volt, oly tiszta, mint Isten lényege maga. Isten csak a maga szeretetét akarja kinyilatkoztatni a teremtésben, csak az igazságot, a szentséget, a boldogságot – a szépséget, az isteni lényegét szándékolja kinyilatkoztatni. A teremtmények mérhetetlensége nem lehet más, mint a tükrök mérhetetlensége, melyekben Isten lényegét megszámlálhatatlan módon mutatják be. A legtökéletesebb tükrök, a hozzá legjobban hasonlók ... minden dolognak az isteni lényeghez kell hasonlónak válnia. A teremtésben minden képben és hasonmásban csak az Örök Szeretet akarhatja önmagát kinyilatkoztatni, ebben a kinyilatkoztatásban csak önmagukat tehetik teljessé, amikor önmaguk lényegét kinyilatkoztatják, a hasonmások a maguk lényegét akarják tökéletes hasonmásokká tenni, ha olyanok akarnak lenni, mint Isten, ragyogó, szent, boldog és szép.” RK² 286.

⁵ „Universalarznei” PT II., 283.

⁶ „Aufklärung kam mit den Nazarenern erst recht in die Welt, er nannte sich das Licht der Welt und wars; und das Licht klärt doch auf: ER sagte zu seinen Freunden: Ihr seid das Licht der Welt, und sie waren es, das Licht klärt auf. Wo sie hinkommen, schwanden Nebel und Nacht, und die Morgenröte kam. Paulus fordert es ausdrücklich, daß alle Christen aufgeklärt sein sollen und ihre Mitmenschen aufklären sollen. Seid ein Licht in dem Herzen. Wandelt wie Kinder des Lichts. Alle des Namens werthe Kirchenlehrer bis auf diese Stunde klärten auf, waren mehr oder weniger - Lichter der Kirche.” RK 2, 44-45.

Az emberi alapszükségletek – az igazra, a jóra, a boldogítóra és a szépre – oda irányulnak és hatnak, ahol mindez megtalálható, tehát Istenre. Az emberi alapszükségletek tárgyának jellemzői megfelelnek annak, ami a kinyilatkoztatás csúcspontjában – a Logosz inkarnációjában – megtörtént. Előtte az ember és az emberi nem vezetője a láthatatlan Logosz volt, majd az inkarnáció következtében az igaz, a jó, a boldogító és a szép látható módon jött a világba.

Mivel a Logosz az ember és az emberi nem vezetője az örök atyai házhoz, ezért Ő maga a tárgya az emberi értelemnek, akaratnak és az ízlésnek. Az ember az Atya Logosz által végrehajtott teremtését és gondviselését akkor képes felismerni és felfogni, ha nevelői célzatú gyakorlatok által megtisztítja „fejét” és „szívét” a társadalmi előítéletektől, és azoktól szabad marad. Sailer mindezekben foglalkozik Immanuel Kant társadalmi recepciójával, Heinrich Pestalozzi, Jean-Jacques Rousseau, Voltaire, és ahogy maga felsorolja – „Heinrich Steffens, Winkelmann, Lessing, Goethe, Herder, Kant, Hamann, Fichte, Schelling, Schleiermacher, Jakobi, Schlegel, Jean Paul, Novalis, Tieck...”⁷ szerzők nézetével.

Sailer „önálló gondolkodás” fogalma a meggyőződéses Krisztus követésre, a felnőtt hitre irányul, tulajdonképpen az apostolok meggyőződésére, akik a világban az Örömhírt a Szentlélek vezetése alatt hirdették. Az apostolok a teljes igazságot, boldogságot és szépséget összességében a Feltámadottban, ill. a benne való hitben „vallásként” fogadták be.

Az apostolok ennek megfelelően – ahogy korábban Jézus tette – nem filozófiát, metafizikát vagy erkölcsöt hirdettek, hanem az Újszövetségre kezdetektől fogva az Isten Országának hirdetése jellemző. Ahogy az Atya a Logoszt emberi alakban az Isten Országáról szóló Örömhírral küldte a világba, úgy ugyanazzal az üzenettel küldte Jézus az apostolokat. Így az egész üdvösségtörténet a Logosz és az Evangélium üzenete körül koncentrálódik, mely a későbbi történelmi fázisban az Egyház által – az apostolok meggyőződött hitére felépítve – tovább proklamálódik. Sailer ebből a pontból fejleszti ki a pneumatológiai elemekkel átszőtt egyháztanát, mely az ismeret biztonsági fokának legmagasabbikára, azaz a hitre, támaszkodik.

Sailer korának teológiai kérdéseit tárgyalva elhagyja Melchior Cano locus-teológiáját, és azt a saját centrum-teológiájára cseréli.

Egyháztana számára Sailer olyan konstans elemet keresett, mely egyrészt, összeköti az emberiség történelmének különböző fázisait, és, másrészt pedig, együttesen jelen van Jézus és az Egyház küldetésével. Ezt a kontinuitást a „vallás” fogalmával (Lactantius felfogásában) teremti meg, mely a maga tökéletes formájában a názáreti Jézus Krisztus személyében jelent

⁷ VL³ II., 143-144.

meg a történelemben, és belőle ment át az apostolokba (transmissio). Így a vallás egyszerre isteni és emberi-történeti valóság. A vallás isteni valóságként nem reformálható, de a hosszú történelmében az emberi gyengeség miatt deformálódott, „eltorzult” és „elfajzott”. Ezért a különböző korszakokon át az időben, a vallás bemutatásának tisztasága szerint, felismerhetetlenné válhat. Sailer szándéka az volt, hogy a vallást ismét eredeti tiszta formájában (az igazságot világosan) az „embereknek, ahogy vannak” és a „kor igényei szerint” bemutassa, melyhez a szókratika elvét alkalmazta. A szókratikus módszer számára annyit jelentett, hogy az alakról minden felesleget le kell fejteni (Szókratész atyja szobrász volt), hogy a megtisztított alak szemlélése által másokban az igazság megszülethessen (utalás Szókratész anyjára, a bábára).

Sailer így szándékolta „az isteni és apostoli kereszténységet” az iskolás viszályokból kiszabadítani és azt megtisztított formában a jézusi vallás „terjesztése” céljából az „embereknek, ahogy azok vannak – a kor követelményeinek megfelelően” bemutatni. Ennek elvégzéséhez a szókratika keretén belül Sailer kifejlesztett egy háromrétegű módszert, melyben az egyes rétegek nem csupán tudományos bázist képeznek, hanem mindjárt fórumot jelentenek interkonfesszionális kommunikáció számára a hitben (theizmus, krisztianizmus, katolicizmus).

Sailer a kereszténység általános tanításából hármas csoportot alkot és ezt a három tanítási csoportot emeli ki: 1.) a kereszténység centrális tanítása;⁸ 2.) a kereszténység centrális eszméi;⁹ 3.) centrális nézet a kereszténység lényegére nézve.¹⁰

Az első csoport a kereszténység tanításából bizonyos pozitív tanításokat, alapításukat és intézményeket tartalmaz, melyek Jézustól vagy az apostoloktól származnak.

A „centrális eszmék” olyan eszméket jelentenek, melyek Jézus és az apostolok erkölcsi tanításának alapjául szolgáltak. A „centrális nézet” átfogja a tanítások egységét azok sokrétű, gyakorlati alkalmazásában a lekipásztori tevékenységében, egyszerre tárja szem elé az egységet és a sokszerűséget. A tanítások mindegyik csoportjának az a célja és értelme, hogy az Istentől eltávolodott, elesett emberiséget újra egyesítse Istennel, azaz folytassák és bemutassák a „religare” művét. A vallás sokoldalú, egyszerre külső és belső, látható és láthatatlan. Az „istenti és apostoli kereszténység” centrális tanításai egyetlen középpontra – a centrum unitatisra, az egység középpontjára – mutatnak, oda, ahol a belső és a külső, a látható és a láthatatlan vallás egybe esik, Jézus Krisztus személyére. Ő az egyetlen közvetítő Isten és

⁸ GrL² 233-234.

⁹ HchM I., 53. (=WW 13).

¹⁰ PT II., 7. (=WW 17).

az emberek között, emberként Ő a látható megváltó és Ő az Atya örök Szava is egyben. **A megtestesülésben eljött a világba a világ világossága, Jézus Krisztus, akit Sailer az igazi felvilágosítónak nevez. Az Isten Országáról szóló evangélium befogadásával megkezdődik az ember visszakötése az Istenhez, melynek objektív formája az Egyház.**

Láthatatlan módon benne van az Atya örök vallása, de élete, tanítása, halála – Isten Országának protomártírnaként – a kereszten és feltámadása az Atya örök szeretetének látható jelei. Hol van most ez a vallás? – természetesen ott, ahol a tanítás centruma mint Jézus művének folytatása nyugszik. Sailer számára ez a középpont a Római Katolikus Egyház, melynek láthatatlan középpontja maga Jézus Krisztus (centrum unitatis invisibile), és amelynek látható középpontja is van, Péter utóda, (Summus Pontifex, a centrum unitatis visibile minőségében).

Az a közösség, melynek tagjaiban a belső, és a tagok által külső vallásosság egyszerre megtalálható, a vallás élő orgánuma, maga az ember Istennel való egyesítésének műve. Az élő vallás Római Katolikus Egyházban egzisztál, mert benne a hit az apostoli hagyomány formájában maradt fenn, és rendelkezik annak bemutatáshoz szükséges eszközökkel, ami ő maga és amit hisz. Az Egyházban a Janus arcú centrum unitatis körül a láthatatlan kegyelem emberi tettek által válnak hatékonyá a felebarátban (lelkipásztori tevékenység) és gyűlik össze az új, látható jelek (szentségek) által eszközölt emberiség. Sailer hangsúlyozza az apostoli hagyomány szerepét és az Egyház identitásképző elemeként fogja fel. Az Írások a kinyilatkoztatás tükörképeit tartalmazzák, azonban ezek csak az apostoli hagyomány keretében a péteri hivatal (centrum unitatis visibile) vezetése alatt lehetséges helyesen, azaz a centrum unitatis invisibile valóságára utalóan értelmezni. Sailer hangsúlyozza, hogy sem az Írások, sem pedig az emberi értelem nem nyújt elégséges alapot az Egyház megalapításához. Sailer a maga korában kísérletet tett az Egyház küldetésének szabadságát megtartani. Lelkipásztori- és erkölcteológiájában bemutatta az Egyház egyedülálló küldetését és küzdött a teológia, a papnevelés és az Egyház államosítása ellen.

Életműve egyedi hídépítő szerepében áll: Benedikt Stattler fundamentálteológiai alapelveit ő dolgozta ki és fejlesztette tovább a dogmatika, az egzegézis, a lelkipásztori- és erkölcteológia irányába, ahonnan később a tübingeni iskola felvehette a fonalat.

Nézetei „papi iskolájában” éltek tovább és tanítása pedig később a tübingeni iskola számára termékeny talajnak bizonyult. A későbbi teológia számára tanítása több teológust inspirált, így többek között Karl Eschweilert, Romano Guardinit, Walter Kaspert, Joseph Ratzingert. Tanításának néhány eleme az utolsó zsinat tanításában is nyomott hagyott.

Johann Michael Sailer újra felfedezte a hit centrumát és felfedezésének következményeit különböző tudományterületen bemutatta. Az utókor a modern teológia új útjait – részben természetesen – Johann Michael Sailernek köszönheti.